

KÜRESEL KENTLERDE EMEĞİN BİREYSELLEŞMESİ SÜRECİNE COVID-19 ETKİSİ

(The Effect Of Covid-19 On The Process of Individualization Of Labor In Global Cities)

Yasemin YALNIZOĞLU¹

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 08.10.2020

Makale Kabul Tarihi: 08.03.2021

ÖZ

Bu makale küresel kentlerdeki emegın bireyselleşme sürecini Covid-19 çerçevesinde ele almaktadır. Bu amaçla çalışma, Manuel Castells'in "Ağ Toplumunun Yükselişİ" adlı eserinde ağ toplumunun temelini oluşturan enformasyon teknolojisinin çalışma ve istihdamdaki dönüşümüne etkileri ve emegın küresel akış içindeki konumunu inceleyerek kavramsallaştırdığı "emegın bireyselleşmesi" sürecine odaklanmaktadır. Bu sürecin daha çok hissedildiği yerlerin başında küresel kentler gelmektedir. Küresel kentlerde emegın bireyselleşmesi yeni bir süreç değilken, 2019'un Aralık ayında Çin'de başlayan ve tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisiyle daha belirgin hale geldiği görülmektedir. Bugün gelinen noktada salgın, küresel ekseninde bir sağlık krizinin ötesinde küresel bir ekonomik kriz haline gelmiştir. Bu krizin etkileri her alanda olduğu gibi emek üzerinde de oldukça hissedilmektedir. Bu çalışma Covid-19 sürecinde emegın durumunu anlamak adına bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Çalışmada Castells'ten hareketle emegın bireyselleşmesi süreci tanımlayıcı unsur olarak ele alınmakta ve küresel kentlerin temel özelliklerine yer verilerek, emegın ikili yapısını incelemektedir. Son olarak Covid-19'un küresel kentlerde emegın bireyselleşmesi sürecine etkisi tespit edilmeye çalışılmaktadır. Covid-19'un küresel kentlerde emek içindeki bölünmeyi ve yerleşmeyi arttırdığı ve bunun bir sonucu olarak emegın bireyselleşmesi sürecini derinleştirdiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Manuel Castells, Emegın Bireyselleşmesi, Küresel Kentler, Covid-19.

ABSTRACT

This article discusses the process of individualization of labor in global cities within the framework of Covid-19. To this end, the study examines the effects of Information Technology, which forms the basis of network society, on the transformation of work and employment in Manuel Castells' work "The Rise of Network Society" and the study focuses on the process of "individualization of labor" conceptualized by Castells by examining the position of labor in the global flow. At the beginning of the places where this process is more felt are global cities. The individualization of labor in global cities is not a new process. However, appears to have become more pronounced with the Covid-19 pandemic, which began in China in December in 2019 and affected the entire world. Today, the epidemic has become a global economic crisis beyond a health crisis on the global axis. The effects of this crisis are felt on labor as in every field. This study aims to make a contribution to understand the situation of labor in the Covid-19 process. In the study, the process of individualization of labor is considered as a defining factor, based on Castells and the study examines the dual structure of labor by including the basic characteristics of global cities. Finally, the effect of Covid-19 on the individualization of labor in global cities is tried to be determined. It is seen that Covid-19 deepens the division and localization in labor in global cities and contributes to the individualization of labor.

Keywords: Manuel Castells, Individualization of Labor, Global Cities, Covid-19

¹ Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Yerel Yönetimler ve Kent Politikaları Programı, yyalnizoglu5@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3633-3280

Giriş

1970’li yıllardan itibaren enformasyon teknolojisinin yayılmasıyla meydana gelen değişim her alanda hissedilmiştir. Enformasyon çağının getirdiği çalışma şekli ve istihdamdaki dönüşüm emek üzerinde farklılaşma sürecini başlatmıştır. Bu süreçle birlikte yeni iş biçimleri ortaya çıkmış ve işgücü piyasası esnekleşmiştir. Castells bu sürecin sonunun emegın bireyselleşmesine evrildiğini “Ağ Toplumunun Yükseliş” kitabında ağ toplumu kuramı içinde açıklamıştır. Özellikle hem esnek çalışma ilişkilerinin yaygınlık kazanması ve mekân sınırlaması olmaksızın her alanda çalışmanın mümkün hale gelmesi hem de çeşitlenen emegın küresel akış içinde örgütlenememesi emegın bireyselleşmesini beraberinde getirmiştir.

Küreselleşen dünyada emegın bireyselleşmesi sürecinin derinden hissedildiği mekânların başında küresel kentlerin geldiği görülmektedir. Küresel kentlerde enformasyona dayalı hizmet sektörlerinin ön planda olması emek piyasasını bilgi işleme dayalı ve uzmanlaşmış hale getirmektedir. Bu sektörler ise ucuz emek sunumunu barındıran üretim sektörüyle desteklenmektedir. Buna bağlı olarak küresel kentlerde emek piyasasındaki farklılaşma beraberinde kitlesel bir eşitsizliği ortaya çıkarmaktadır. Ekonomik ve sosyal eşitsizliğin hissedildiği bu kentlerde, Covid-19’un emegın bireyselleştiği bir süreci belirginleştirdiği görülmektedir.

Bu çalışma tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisinin küresel kentlerdeki emegın bireyselleşme sürecine etkisini incelemektedir. Pandeminin beklenmeyen bir anda ve hızda tüm dünyaya yayılması, başta sağlık olmak üzere birçok alanı etkilemiştir. Bir sağlık krizinin ötesinde ekonomik ve sosyal krize evrilen salgın, ülkeleri ve kurumları ciddi önlemler almaya zorlamıştır. Bu önlemler neticesinde emegın etkilenmesi bu çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır. Bugün Covid-19’un etkisine ilişkin çalışmaların ağırlıklı olarak küresel sermaye ve sağlığa yönelik değerlendirmeleri içerdiği görülmektedir. Özellikle emegın bölünmesinin önemi gözden kaçmaktadır. Bu nedenle hazırlanan bu çalışma Covid-19 çerçevesinde emegın durumunu anlamak adına bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Bu doğrultuda çalışmada “eleştirel paradigma”² çerçevesinde “Küresel kentlerdeki emegın bireyselleşmesi sürecini Covid-19 salgını nasıl etkilemiştir?” ve “Emegın bireyselleşmesinde etkili olan “emegın bölünmesi” ve “emegın yerelleşmesi” Covid-19’la birlikte küresel kentlerde nasıl derinleşmiştir?” soruları cevaplanmaya çalışılmıştır. Buradan hareketle çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde anlam örüntüsünün ortaya konulması amacıyla Manuel Castells’in kuramından hareketle emegın bireyselleşmesi süreci ele alınmıştır. İkinci bölümde emegın bireyselleşmesi sürecinin özellikle küresel kentlerde karşılık bulduğu fikrinden hareketle küresel kentlere yer verilerek, emek ilişkisi üzerinden incelenmiştir. Üçüncü bölüm ise çalışmanın ana amacı olan küresel kentlerde emegın bireyselleşmesi sürecinin Covid-19’la derinleştiği önermesinden hareketle değerlendirilecektir. Çalışmada yöntem olarak literatür taraması kullanılmış ve emegın bireyselleşmesi konusunun kavramsal çerçevesinin belirlenmesi adına Castells’in eseri incelenmiştir. Son bölüm ise e-

² Eleştirel paradigma, “insan ürünü olan kalıplaşmış tarihsel, ekonomik, toplumsal ve kültürel değerlerin “olağan” ve “normal” olma hallerini sorgulamaktadır” ve “Bilimsel araştırma yoluyla, bireylerin ve toplumların baskı ve ezme pratiklerinden özgürleştirilmesi” (Çıvık ve Sezerel, 2018: 5) amaçlanmaktadır.

gazete, dergi ve raporlardan elde edilen veriler “metin analizi”³ kullanılarak genel bir değerlendirmeyle ortaya konulmuştur.

1. Ağ Toplumu ve Emeğin Bireyselleşmesi

Manuel Castells’in, “Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür” üçlemesiyle temel amacının 20. yüzyılın son çeyreğinde kendini gösteren yeni toplumsal dünyayı bütünlüklü bir teorik çerçeve içinde sunmak olduğu söylenebilir. Bu amaçla üçlemenin ilk cildi olan “Ağ Toplumunun Yükselişi”nde bir yandan ağ toplumunu tahlil etmiş, diğer yandan bütüncül bir enformasyon çağı görüşünü ortaya koymuştur (Çımrın Kökalan, 2011: 67).

Castells’in enformasyon çağı, “tarihle, kurumlarla, kalkınma düzeyleriyle etkileşim halinde olan ve farklı ağlar çerçevesinde küresel bir etkileşim sistemi içinde yer alan bir çağ” ifade etmektedir (2008: 277). 1970’li yıllardan itibaren teknolojinin çok kısa bir sürede yayılması, tüm dünyayı birbirine yaklaştıran bir çağ başlatmıştır (Balatongöz, 2018: 10). Bu çağla birlikte sanayileşme döneminin ekonomik, toplumsal ve kültürel yapısı enformasyon teknolojisiyle değişmiştir. Ekonominin içeriği imalat ve tarımdan hizmetlere doğru kaymış, bilgiye dayalı yönetsel ve profesyonel mesleklerin yükselişi önem kazanmıştır (Castells, 2008: 276). Buna bağlı olarak yeni bir toplumsal yapı ortaya çıkmıştır

Castells’e göre; bu toplum ağ toplumunun temeli olan enformasyon toplumdur. Ağ toplumunda görülen süreçler ağırlıklı olarak interaktif hatlarla bağlıdır. Bu hat, enformasyon toplumu ile ağ toplumu arasında köprü olan internettir. Çok kısa sürede internette meydana gelen değişim ve yayılma, ağ toplumunun maddi temelini oluşturmuştur (Çımrın Kökalan, 2011: 68). Buradan hareketle bu hattı kullanan sistemin ya da ilişkilerin ağ kurma mantığıyla hareket etmesi ağ toplumunun temelini oluşturmaktadır (Castells, 2008: 88-96).

Castells’in ağ toplumu, enformasyonel çağla birlikte bütün kurumların hem kendi aralarında hem de kendi içlerinde ağ biçiminde örgütlenmesidir. Yani toplumdaki egemen faaliyetlerin ağlardan meydana geldiği bir örgütlenmedir. “Küresel pazarlar, işgücü, üretim, medya, küresel yönetim ağları ve sosyal hareketler” gibi birçok toplumsal kurum ağ biçiminde örgütlenmektedir (Beritan, 2014: 22). Castells, bu örgütlenmenin yeni bir boyut içerisinde gerçekleştiğine dikkat çekmektedir. “Akışlar uzamı” olarak ifade ettiği bu boyut, enformasyon çağıyla mekânın ve zamanın muğlaklaşmasıyla ortaya çıkan ve toplumların bilgi iletişim teknolojileriyle birbirlerine bağlandıkları yerlerdir.

Akış içerisindeki ekonomik yapı, enformasyon teknolojisinin bütün faaliyet alanlarına yayılmasıyla gerçek zamanlı küresel bir boyuta taşınmıştır (Castells, 2008: 279-280). 20. yüzyılın son çeyreğiyle küresel hale gelen bu ekonomi, dünya ekonomisinden farklıdır. Bu ekonomi hem “gezegen çapında tek bir birim olarak işleme kapasitesine sahip bir ekonomi” (Castells, 2008: 127), hem de bilgiyi ve teknolojiyi merkeze alan bir ekonomidir. Yeni ekonomiyle finans piyasaları, uluslararası ticaret ve ulusüstü üretim, bilgi ve teknolojiyle

³ Nitel veri analiz yöntemleri içinde yer alan metin analizi; “farklı metinler üzerinde detaylı incelemeler yaparak problemin çözülmeye” çalışmasıdır (Baltacı, 2019: 377). Daha açık bir ifadeyle metinlerin içeriği derinlemesine incelenerek anlam, yapı ve söylem bakımından altta yatan çözümlemenin ortaya konulmasıdır (Çoşkun, 2016: 7). Bu doğrultuda çalışmadaki içerikler Covid-19’un çalışma yaşamına etkisi ve emeğin bu süreçteki konumunu anlamaya ilişkin metinlerden seçilmiştir. Bu metinler, gerek ulusal gerekse uluslararası rapor ve özellikle gazete ve dergilerden elde edilmiştir.

küreselleşmiştir (Castells, 2008: 128). Küreselleşen ekonominin faaliyet alanı dar çerçeveden çeşitlilik arz eden mesleklere doğru kaymıştır. Buna bağılı olarak yeni üretim sisteminde enformasyonel becerilere sahip yeni bir işgücü ortaya çıkmıştır (Castells, 2008: 355).

Enformasyonel çağ, hem işi hem de işgücünü anlam ve içerik olarak oldukça farklılaştırmıştır. Ağ toplumuyla birlikte temelde çalışma şekli ortadan kalkmamıştır. Ancak enformasyon çağıyla endüstriyel topluma ait emek süreçleri ve iş biçimleri değişmiştir. Küresel ekonomi ve yönetim modeline bağılı olarak hem çalışmanın şekli değişmiş, hem de üretim sürecindeki işgücünün çözülme sürecine neden olmuştur. Castells'e göre; bu çözülme "emeğin bireyselleşmesi"ne yol açan süreci başlatmıştır. Ona göre; enformasyonel teknolojilere dayanan ekonomik ve toplumsal örgütlenme biçimi "yönetimin merkezsizleşmesine, çalışma şeklinin değişmesine, çalışma sürecinin parçalanması"na (2008: 357) yol açmıştır. Buna bağılı olarak işgücünün kendi içinde bölünmesi ve emegın bireyselleşmesi süreci ortaya çıkmıştır.

Castells'e göre; enformasyon çağıyla çalışma ilişkilerinde belirleyici olan çalışma süresi ve mekân üzerindeki esneklik, geleneksel çalışma şeklinin parçalanmasına neden olmuştur (2008: 358). Teknolojinin getirdiğı interaktif iletişim ağıyla birlikte çalışma şekli mekândan bağımsız ve zamanın ötesinde gerçekleşmeye başlamıştır. Castells'e göre, bu özellikle 1990'lı yıllardan itibaren küçük bir kesimi oluşturan profesyonellerin tecrübe etmeye başladıkları çalışma şeklidir. Bugün ise ağ toplumunda eş zamanlı olarak ve özellikle kentlerde yükselişe geçen sanal çalışma ağlarına dayanan bu çalışma şekilleri çoğalmaktadır (2008: 528-532). Ancak bugün yine belli bir kesim için geçerli olan bir durumdur. Nitelikli iş gücünü kapsayan bu esneklik ve mekân çeşitliliğinin niteliksiz iş gücünü kapsamadığı görülmektedir. Bu emegın çalışma şekli ve süresine bağılı olarak bir bölünmeyi ortaya çıkarmaktadır.

Castells'in emegın bireyselleşmesi sürecini yalnızca çalışma şekillerinde meydana gelen dönüşüm üzerinden almadığı görülmektedir. O, bu parçalanmayı "emeğin yerelleşmesi" olarak kavramsallaştırdığı bir süreç üzerinden analiz etmektedir. Ona göre; teknolojinin getirdiğı interaktif ağ hem esneklik hem uyarlanabilirlikte artış sağlarken, bir yandan sermayenin hareketliliğiyle emegın yerelleşmesini karşı karşıya getirmiştir. Çünkü Castells'e göre küresel akış içinde küresel bir sermaye piyasası varken, küresel bir işgücü piyasası yoktur. İşgücü piyasası küresel akış içinde birbirine bağımlı hale gelmektedir. Ancak bu emegın küreselleşmesi anlamına gelmemektedir.

Ona göre, sermaye birikimi "zamansız uzamındaki enformasyon ağlarına dayalı küresel finans piyasalarında" gerçekleşmektedir (2008: 624). Sermaye bu ağlar içinde küresel olarak genişlemektedir. Özellikle enformasyona dayalı sektörler küresel akış içinde yeni bir bütünlük oluşturmaktadır. Sermayenin sanal ağlar üzerinden nitelikli beyin grubu tarafından koordine edilmesi ve daha az özgül emeğe dayanması (2008: 624-630) küresel akış içinde koordine edilmesini kolaylaştırmaktadır.

Castells, sermayenin küresel ağına karşılık, emegın küresel ağ içinde bütüncül olarak yer almadığına dikkat çekmektedir. Ona göre; sermaye özünde ne kadar küreselse, emekte o kadar yereldir. Enformasyon çağıyla emek, bütünlüğünü kaybetmiştir. Örgütlenmek yerine parçalanmış ve çeşitlilik göstermiştir. Küresel ölçekte işgücünün çeşitlilik göstermesi ve sanal ağlara dayanmaması emegın bütünlüğünü yitirmesine, buna bağılı olarak da emegın bireyselleşmesine neden olmaktadır. Emegın bireyselleşmesi dar bir üst kesim ve geniş bir alt

kesim arasındaki bölünmeden kaynaklıdır. Akışlar uzamı içinde üst kesim ağlar etrafında örgütlenirken, alt kesim farklı mekânlarda yer alarak birbirinden kopan ve ayrılan yerellikler olarak karşımıza çıkmaktadır (2008: 628-631).

Bunun yanında dar bir uzman işgücünün oluşturduğu küresel bir piyasa vardır. Bu işgücünün, enformasyon teknolojileri sayesinde çalışma hızını artırıp zenginleştirdiğinden daha değerli olduğu düşünülmektedir (Nuro, 2014: 78). Küreselleşen uzman işgücü, sadece beceri düzeyi yüksek bir işgücü değildir. Aynı zamanda yüksek düzeyde talep edilen bir işgücüdür. Alt kesime göre, daha esnek kurallara tabi olan uzman işgücü küreselleşerek güçlü bireyler haline gelmektedir (Balatongöz, 2018: 10). Alt kesimin ise, kurumsal düzeydeki korunmasını yitirerek pazarlık gücüne bağlı hale geldiği görülmektedir (Castells, 2008: 380). Farklı ülkelerde bulunan ve büyük bir kesimi oluşturan uzmanlaşmış işgücü dışında kalan bu işgücü küresel akış içinde dolaşmamaktadır. Ağın başka parçalarına bağlanmaktadır. Bu bağlanmaya bağlı olarak parçalanmış bir işgücü ortaya çıkmaktadır (Castells, 2008: 319). İşgücünün bu kesimi esnek bir ağ içinde yerleşerek zayıf bireyler haline gelmektedirler. Yerleşen ve savunmasız hale gelen bu bireyler kolektif kimliğini kaybederek, bireyselleşmektedirler. Castells'e göre; bu yerellik içinde küresel işgücü, uzmanlaşan işgücü dışında, küçük bir kesim için de söz konusudur. Bu işgücünü oluşturan kesim göçmenlerdir. İşgücü, kurumlar kültürler, sınırlar ve yabancı düşmanlıkları nedeniyle birçok kısıtlama içindedir (2008: 316-318). Bu kısıtlılıklar içinde göçmen işgücü küresel akış içinde kendine yer bulmaya çalışmaktadır. Ancak bu çok küçük bir kesimi oluşturduğundan işgücünün küreselleştiği anlamına gelmemektedir.

Castells'in sermaye ve emeği yeni bir uzamsal boyutta konumlandığı görülmektedir. Bu boyutta esnek ve uyarlanabilir yeni iş ilişkileri ortaya çıkmış ve bilgiye dayalı mesleklerin önemi artmıştır. Bilgiye dayalı uzmanlaşan işgücü hem küresel akış içinde kendine yer edinebilmiş, hem de yeni çalışma şekillerine adapte olmuştur. Sanal ağların dışında kalan işgücü ise yeni çalışma şeklindeki uyarlanabilirlik ve esneklikten uzak mekâna ve zamana bağlı çalışmaya devam etmiştir. Küreselleşemeyen emeğin bir bölümüyse bireysel varoluşlarla bölünmüştür. Esnek çalışma süreçleri ve yerleşmenin getirdiği farklılık emeğin bölünmesine ve buna bağlı olarak da emeğin bireyselleşmesine yol açmıştır.

Castells'in enformasyon çağının yeni toplumsal yapısını ağ toplumu üzerinden açıklarken birbirleriyle bağlantılı düğüm noktalarına yer verdiği görülmektedir. Akışlar uzamı içinde bu düğüm noktalarıyla küresel kentler arasında benzerlikler kurmuştur (Beritan, 2014: 23). Enformasyona dayalı hizmet sektörlerinin ön planda olduğu bu kentlerde emeğin bölünmesi ve yerleşmesine bağlı olarak bireyselleşme sürecinin yaşandığı görülmektedir. Bu nedenle çalışmanın ikinci bölümünde emeğin bireyselleşmesini etkileyen küresel kentlere yer verilmiştir.

2. Küresel Kentler

Günümüzde kentler mekânsal ve işlevsel olarak oldukça farklılaşmıştır. Günümüz kentleri, insanlara büyük oranda iş ve yerleşim mekânı sunmanın ötesindeki merkezlerdir (Wirth, 2002: 78). Özellikle küreselleşmenin etkisiyle kentler, ekonomik ve kültürel olarak ülke sınırlarının ötesinde önemli birer aktör haline gelmişlerdir.

Kentlerin ülke sınırlarının ötesinde küresel rolünü ilk fark edenlerden biri Peter Hall olmuş ve 1966 yılında ortaya koyduğu “Dünya Kentleri” çalışmasında kentlerin yeni durumunu açıklamıştır. Hall, kentlerin “sahip oldukları coğrafi konum, insan gücü ve sermaye potansiyeline” bağlı olarak sadece ülkeleri için değil, dünya için önemli birer merkez haline gelmeye başladıklarını ileri sürmüştür (Taşkın, 2016: 12). Kentlerin küresel aktör durumuna yönelik başka bir çalışma John Friedman’ın “Dünya Kenti Hipotezi” çalışmasıdır. Ona göre kentler, “tarihsel arka planları, küresel sermaye ile kurdukları ilişkiler, büyüklükleri ve potansiyelleri” gibi sebeplerle diğer kentlerin önüne geçmektedir (Taşkın, 2016: 12). Çalışmasında öne geçen kentleri yedi kriter içinde açıklamıştır. Friedman’a göre bir kentin dünya kent sistemi içindeki yeri; “Önemli finans merkezi olma, çok uluslu şirketlere yönetim merkezi olma, uluslararası kurumların varlığı, hızla büyüyen hizmet sektörü, önemli imalat merkezi olma, dünya taşımacılığında temel eklem noktası olma ve nüfus büyüklüğü”ne bağlıdır (Topal ve Bilgili, 2010: 28). Friedman’ın, dünya kent sistemi içindeki kentleri özellikle küresel ekonomik boyut üzerinden değerlendirdiği görülmektedir.

Dünya kenti kavramının ortaya atılmasından yıllar sonra Saskia Sassen, aynı süreci (Güllüpmar, 2012: 21) 1991’de yayımladığı “The Global City: New York, Londra, Tokyo” adlı eserinde küresel kent kavramsallaştırmasıyla açıklamıştır. Küresel ekonominin büyük kentlerle olan etkileşimi ve teknolojiye bağlı olarak bu kent tipinin ortaya çıktığını ifade etmiştir (Kayan, 2015: 282). Sassen, bu kentleri dünya çapında çekim gücüne sahip, küresel sermayenin kontrol edildiği, ileri derecede uzmanlaşmış hizmetlerin yoğun olarak yer aldığı merkezler olarak ele almıştır (Bozdoğan, 2019: 133). Castells de küresel kentleri; “bilgiye dayalı üreticilerin yerleştiği” (2008: 156) ve gerekli teknolojik altyapıya sahip uzmanlaşmış işgücünün istihdam edildiği mekânlar olarak tanımlamıştır. Küresel kentlerin bu tanımlamalarından yola çıkarak dinamik bir yapıyı barındırdıkları görülmektedir (Kayan, 2015: 282).

Sassen ve Castells’in küresel kentleri, uluslararası akışı içindeki bir ağ sistemiyle açıkladıkları görülmektedir. Bu ağ sistemi içinde teknolojinin etkisiyle bankacılık, finans, Ar-Ge başta olmak üzere üretici ve tüketici hizmetlerinin yer aldığı, politik ve yönetsel gücün konumlandığı ve küresel ekonominin (Yaylı, 2012: 342) kontrol edildiği mekanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya ekonomisine yön veren ekonomik ve politik kararların alındığı bu kentlerin konumu birçok ülke açısından önemlidir. Küresel kentlerin bu önemi sermayenin dikkatini bu kentlere yönlendirmiştir. Özellikle çokuluslu şirketler buralarda konumlanarak, üretim hatlarını dağıttıkları kentleri bu kentler üzerinden küresel sisteme bağlamışlardır. Birer komuta merkezleri olan küresel kentlerde faaliyet gösteren uluslararası sektörler, kentlerde yeni bir işgücü profili oluşturmuştur. İleri eğitilmiş, uzmanlaşmış ve hayli yüksek ücret alan bu profesyonel grup, küresel kentlerin yeni elitleri olarak tarif edilmektedir. Bu grubun bilgiye dayalı ve daha esnek çalışma şekline sahip oldukları görülmektedir. Üst düzey yönetsel fonksiyonlara sahip bu grup, sınır ötesindeki faaliyetleri dijital ağlarla buldukları yerden kontrol edebilmektedir (Beritan, 2014: 14-15). Küresel kentler, küresel hizmetlerin sunulduğu merkezler olmasının yanında bunların ucuz emek sunumuyla destekleyen üretim sektörü de yer almaktadır. Bu sektörde yer alan işgücü fiziksel güçle ve mekâna bağlı çalışan, daha az eğitilmiş olan ve düşük ücret alan emegın diğer bölümünü oluşturmaktadır.

Küresel kentlerdeki bu ikili yapı, diğerkentlere oranla daha çok hissedilmektedir. Çünkü bir yandan ekonomiye yön veren profesyoneller yüksek ücretler kazanırken (Bozdoğan, 2019: 165) ve daha esnek ve uyarlanabilir çalışırken, diğerkentlerden düşük nitelikli işlerde çalışanlar daha az ücretle ve daha katı çalışma şekilleriyle yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. Buna bağlı olarak gelir dağılımının getirdiğı eşitsizlik sınıfsal uçurumun artmasına ve bu kentlerde ikili bir yapının hâkim olmasına neden olmaktadır (Yaylı, 2012: 342). Bunun yanında göçmenlerin kitlesel şekilde akın etmesi, enformel ekonominin bu kentlerde genişlemesine neden olmakta ve piyasadaki işgücünü ucuzlatmaktadır. Bu kesim emek piyasasının önemli bir bölümünü oluşturduğundan ikili yapı arasındaki fark daha da açılmaktadır (Beritan, 2014: 13). Buna bağlı olarak görülen ikili yapı emek piyasasındaki bölünmeyi arttırmaktadır. Bu durumun sonucunda Castells'in kavramsallaştırdığı emegın bireyselleşmesi süreci daha çok hissedilir hale gelmektedir.

Küresel kentlerdeki emegın bireyselleşme sürecinin, beklenmedik bir anda tüm dünyaya hızla yayılan Covid-19'den etkilendiğı görülmektedir. Çalışmanın son bölümünde bu etkiye yönelik değerlendirmelerin üzerinde durulmuştur.

3. Küresel Kentlerde Emegın Bireyselleşmesi Sürecine Covid-19 Etkisi

2019'un Aralık ayında Çin'de başlayan ve tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi hayatın her alanında etkisini göstermektedir. Bugün gelinen noktada salgının etkileri küresel ekseninde bir sağlık krizi olmasının ötesinde küresel bir ekonomik krize kapı aralamaktadır (Zeytinoğlu, 2020). Krizin etkilerinin uzun vadede hissedileceğı uzmanlar tarafından sıklıkla dile getirilmektedir. Özellikle karantina önlemleri boyunca ekonominin uzun vadede yavaşlaması nedeniyle dünya genelinde işsizliğin ciddi oranda yükseleceğı tahmin edilmektedir (Kaya, 2020).⁴

Virüsün önlenmesi için ulusal, uluslararası ve yerel birçok önlemin alındığı görülmektedir. Önlemler içinde en sık rastlanan uygulamaların başında "sokağa çıkma yasağı" gelmektedir. Ayrıca kara, deniz ve hava ulaşımında kısıtlamalar da sıklıkla uygulanan diğerkentlerdeki önlemlerdir. Bunun yanında büyük boyutlu önlemlerin de alındığı görülmektedir. Neredeyse tüm ülkeler seyahat yasakları ve sınır kapatma önlemlerini ardı ardına uygulamaya koymaktadırlar (ILO, 2020a).

Alınan önlemlerin ise ekonomi üzerinde etkisi oldukça hissedilmektedir. Önlemlerin ulusal ve uluslararası ekonomiye yönelik etkisi negatif yönlü bir seyir izlemektedir. Bu seyrin sadece sermaye üzerinde değil, emek üzerinde de etkisi oldukça hissedilmektedir. Emek üzerindeki etkinin iki yönlü olduğu görülmektedir. Hem emegın bölünmesini hem de emegın yerelleşmesini derinleştiren bir sürece götürmektedir. Bu sürece bağlı olarak da emegın bireyselleşmesini arttıran bir sonucu ortaya çıkarmaktadır.

Emegın bireyselleşmesi süreci küresel kentlerde yeni bir süreç olarak karşımıza çıkmamaktadır. Bakıldığında Covid-19'un bu sürece dâhil yeni bir şey üretmediğı, sadece var olan süreci hızlandırarak gelecek yıllarda yaygınlık kazanması beklenen yeni iş ilişkileri ve emegın durumunu daha belirgin hale getirdiğı görülmektedir. Bu kentlerin uzmanlığa ve bilgiye

⁴ ILO'nun ILO Gözlem: Covid-19 ve Çalışma Yaşamı 7. Baskısı'na göre; 2020'de istihdam kaybı 114 milyona ulaşmıştır (2021: 1).

dayalı iş şekilleri düşünüldüğünde, yeni çalışma şekillerine ve bunun devamında eski yapıların yıkılıp yerine yeni kültürlerin ve alışkanlıkların yerleştiği süreci kolaylaştırdığı görülmektedir. İletişim, elektronik ve finans ekonomisi gibi hizmet alanları bünyesinde barındıran küresel kentler (Hablemitoğlu, 2004: 23-24) pandemiyle birlikte küresel durgunluğun hissedildiği yerlerin başında gelmektedir. Küresel kentler, bir yandan nitelikli uzman işgücünü barındıran diğer yandan uzman olmayan ya da göçmen statüsündeki işçilerin (Sharifi ve Khavarian-Garmsir, 2020: 7) yoğun olduğu yerler olarak düşünüldüğünde, Covid-19'un bu kentlerde yer alan emek üzerindeki etkisinin önemli olduğu görülmektedir. Covid-19'un küresel kentler özelinde emeği yerleşmesini ve bölünmesini derinleştirdiği bunun sonucunda da bireyselleşmesini sağlayan itici bir güç olduğu görülmektedir.

Bu süreçte küresel kentlerde emeğin bölünmesiyle kast edilen şey; emeğin bir bölümünün işyerinden uzaklaşması iken, bir bölümünün çalışmaya işyerinden devam etmesidir. Covid-19 önlemlerinin emek gücünü işyerinden uzaklaştırdığı görülmektedir. Buna bağlı olarak kurumsal alt yapısı hazır olan sektörlerin uzaktan çalışma ya da esnek çalışma saatlerine geçiş yaptıkları görülmektedir (ILO, 2020a). Covid-19 iş dünyasına evden çalışmanın mümkün olduğunu göstermiş (Haag, 2020; Levanon, 2020) ve özellikle bilgiye dayalı işgücünün geliştirilmiş iş teknolojilerine bağlı olarak daha fazla evden çalışabilecekleri bir süreci ortaya çıkarmıştır. Özellikle üretim faaliyetine fiziksel katkısı olmayan uzman işgücü uzaktan çalışma modeline geçmiştir. Bunun yanında yarı yarıya düşürülen saatlere dayanan esnek zamanlı çalışma ve çalışan sayısının azaltılmasına yönelik kademeli çalışma şekli de bu süreçte uygulanmaktadır (Livermore ve Zhang, 2020). Bunun dışında idari izinlerle belli aralıklarla iş yerinden uzaklaşma, bu süreçte uygulanan önlemlerden bir diğeridir. Ancak hangi uygulama olursa olsun, genel olarak emeğin bu bölümünün haklarından ve ücretlerinden mahrum kalmadan bu süreci yönettikleri görülmektedir.

Sosyal mesafe önlemleri neticesinde gündeme gelen yeni iş ilişkilerinin tüm meslekleri ve çalışanları kapsamadığı görülmektedir. Bilgiye dayalı hizmetlerin mekân sınırlaması olmaksızın ağlar üzerinden yürütülmesi bu süreçte mümkünken, diğer alanlar için aynı durumun söz konusu olmadığı görülmektedir. Uzaktan çalışma şekline geçen sektörler incelendiğinde bunu tüm çalışanlarına sağlamadıkları da görülmektedir. Uzmanlaşmış işgücü dışında kalan emeğin bu bölümü mekâna bağlı çalışma şeklini sürdürmeye devam etmekte ve her gün işe gitmek zorundadır (Brynjolfsson vd., 2020; Levanon, 2020).

Küresel bir ekonomik krizin hissedildiği bu süreçte ekonominin durmaması ve devamlılığı açısından birçok sektör üretim süreçlerini en temel seviyede tutmaya çalışmaktadırlar (Sezgin, 2020). Bu nedenle Castells'in ifadesiyle "niteliksiz işgücü esaslı enformel yapının" bu süreçte çalıştığı görülmektedir. Farklılaşan sektörler içinde emeğin bu bölümü üretim ve dağıtım alanlarında tüm risklere rağmen çalışmaktadır. Özellikle zorlayıcı çalışma süreleri ve ücretlerinde düşüşlerle karşı karşıya kalan (ILO, 2020b; ILO, 2021) emeğin bu bölümü, küresel kentlerin nüfus büyüklüğü düşünüldüğünde azımsanmayacak kadar çoktur. Enformel sektörlerde tam zamanlı çalışma emek piyasası arasında bölünmenin ve eşitsizliğin artmasına neden olmaktadır. Kentlerin getirdiği gelir ve mekân üzerindeki eşitsizlik ve bölünmeye bir de karantina eşitsizliği eklenmektedir. Bu eşitsizlikler küresel kentlerde normalleştirilip, sıradanlaştırıldığı ve gündelik yaşamın içinde eritildiği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır (Sert vd., 2005: 110). Bu kentlerde Covid-19 sürecinin etkisiyle meslek

sınıflarına göre; düşük gelirli ekonomilerin (Dingel ve Neiman, 2020) ve enformasyona dayanmayan alanların yeni çalışma şekillerine uygun olmamasından doğan farklılık emegın bölünmesini desteklemektedir. Covid-19'un, emegın bu bölümünün savunmasızlığına katkıda bulunduğu görülmektedir (Baker, 2020).

Covid-19'un istihdam üzerindeki etkisi de emegın bölünmesi sürecini derinleştirmektedir. Salgının ekonomik etkilerine bağılı olarak ortaya çıkan işsizliğin en çok düşük ücretli vasıfsız işçileri kapsadığı görülmektedir. Niteliksiz işgücünün çalışmaya devam ettiği bu süreçte⁵, niteliksiz ve düşük ücretli işgücünün işlerini kaybettikleri görülmektedir (Yıldızoğlu, 2020; ILO, 2021). Serbest çalışanlar, geçici çalışanlar ve göçmenler olmak üzere korumasız çalışanlar bu süreçte savunmasız kalmaktadırlar (ILO, 2020b, ILO, 2021). Farklı istihdam türleri içinde yer alan bu çalışanlar sadece bir sağlık kriziyle değil (Özdemir, 2020), işgücü arzı ve kazançları üzerinden büyük bir krizle karşı karşıya kalmaktadırlar (Adams-Prassl vd., 2020). Covid-19'la artan istihdam ve kazanç üzerindeki ayrışma, emegın yalnızlaşmasına neden olmakta ve bireyselleşmesini derinleştiren süreci devam ettirmektedir.

Castells, emegın bireyselleşmesi sürecini ele alırken yer verdiği emegın yerelleşmesi bugünkü süreçte değerlendirildiğinde, sermayenin ve emegın bir bölümünün küresel akış içerisinde dolaşımına devam ettiği görülmektedir. Küresel akış içerisinde vasıflı iş gücünün yanında göçmen işçilerin dolaşımı da vardır. Ancak akış içerisinde yer alan emegın bu bölümü, bu süreçteki kısıtlamalardan ötürü etkilenmektedir. Küresel kentlerde enformel yapıdaki işgücünün yerleştiği sürece, Covid-19'la göçmenlerin de eklendiği görülmektedir. Küresel ağın diğer parçalarından bağımsız olarak çalışmaya devam eden işgücü zaten kolektif bir kimlik içerisinde değilken, Covid-19'la gelen önlemler göçmenlerin oluşturduğu enformel yapının da yerelde kalmasına neden olmaktadır. Çünkü emegın bu bölümünün Covid-19'la birlikte uluslararası dolaşımı kısıtlanmıştır. Ülkelerin sağlık ve güvenlik gerekçeleriyle aldıkları önlemler neticesinde mobilitenin sınırlanması göçmenlerin küresel dolaşımını engelleyen bir süreci ortaya çıkarmıştır (Sezgin, 2020). Covid-19, küresel ölçekte kendine yer bulan işgücünün bu bölümünün çeşitlilik göstermesini de etkilemiştir. Küresel akış içinde kalmaya çalışan bu küçük kesim, Covid-19'la uzaklaşmaya ve yerelde kalmaya başlamıştır.

Sonuç

Manuel Castells, "Ağ Toplumunun Yükselişi" eserinde bir yandan ağ toplumunu tahlil ederken, diğer yandan enformasyon çağı görüşünü sunmuştur. Enformasyon teknolojisiyle ortaya çıkan ekonomik, toplumsal ve kültürel değişimleri ayrıntılı olarak ele almıştır. Enformasyon teknolojisi, zamanı ve mekânı muğlaklaştırmasıyla yeni iş biçimlerinin oluşmasına yol açmış ve esnek çalışma ilişkileri yaygınlık kazanmıştır. Ancak bu yeni çalışma şekilleri emegın bütünü için geçerli olmamıştır. Bilgiye dayalı mesleklerin içinde yer alan emek bu çalışma şekline uyarlanabilirken, enformasyonel alanların dışında üretim ve dağıtımda çalışan emegın buna uyarlanabilmesi mümkün olmamıştır. Emegın kendi içindeki bu ikili yapısı, emegın bireyselleşmesini beraberinde getirmiştir. Castells çalışmasında sermayenin ağa bağılı olarak küresel ekonomi içinde dolaşımına dikkat çekerek, emegın tamamının küresel akış içinde kendisine yer bulamayarak yerleştiği üzerinde durmuştur. Emegın küresel ekonomi

⁵ ILO Gözlem 7. Baskı verilerine göre, 2020'nin ikinci ve üçüncü çeyreğinde nitelikli işgücü içerisinde yer alan bilişim ve teknoloji ile finans ve sigorta faaliyetlerini yürüten sektörlerde istihdam artışı meydana gelmiştir (2021).

içinde örgütlenemeyerek bölünmesini emegın bireyselleşmesindeki diğeri bir etken olarak ele almıştır.

Emegın bireyselleşmesinin hissedildiğı mekânların başında küresel kentler gelmektedir. Bu kentler, küreselleşmenin etkisinin kentler üzerinde hissedilmesiyle birlikte, ülke sınırlarını aşan ekonomik ve kültürel birer aktör haline gelmişlerdir. Dünyanın yeni kontrol ve yönetim merkezleri olan bu kentler; gerekli teknolojik altyapıya, uzmanlaşmış emek piyasasına ve profesyonel işgücünün istihdam edildiğı hizmet yapısına sahip olmalarının yanında ucuz emek sunumuyla desteklenen üretim sektörünü de içinde barındırmaktadır. Buna bağılı olarak da bilgi ve iletişime dayanan nitelikli işgücü ile fiziksel güce dayanan niteliksiz işgücünün yoğunlaştığı kentler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Emegın bu iki farklı yapısı küresel kentlerde sosyal, sınıfsal ve ekonomik ayrışmayı beraberinde getirmektedir. Emek içindeki bu farklılık hem emegın bölünmesini hem de küresel akış içindeki konumunu belirlemiştir. Emegın bir bölümü küresel akış içinde kendine yer bulurken, niteliksiz işgücüne dayanan diğeri bölümünün yerleştiğı görülmüştür. Bu bölünme ve yerleşme Dünya Sağlık Örgütü tarafından küresel bir pandemi olarak ilan edilen Covid-19'un etkisiyle daha görünür hale gelmiştir.

Bu çalışmada küresel kentlerde emegın bireyselleşme süreci Covid-19 etkisi çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda raporlar, makaleler ve elektronik basında konuyla ilgili haberlerden yararlanılmış, metin analizi yöntemiyle arka planda derinleşen bireyselleşme süreci ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Verilerde açıkça ifade bulan Covid-19'un istihdam ve ekonomi üzerindeki etkisini, belirtilen anlamının ötesinde küresel kentlerde emek içindeki bölünmeyi ve yerleşmeyi arttırdığı ve bunun bir sonucu olarak emegın bireyselleşmesi sürecini derinleştirdiğı görülmüştür. Bu süreçte emek, güvenli ve esnek çalışma şekline bağılı olan nitelikli işgücü ile düşük ücretli ve her gün işe gitmek zorunda kalan işgücü arasında bölünmüştür. Bilgiye dayalı işgücünün farklı çalışma şekilleriyle haklarından ve ücretlerinden mahrum kalmadan güvenli ortamlarda bu süreci yürüttükleri görülmektedir. Uzmanlaşmış işgücü dışında kalan emegın diğeri bölümü ise mekâna bağılı çalışma şeklini sürdürmeye devam etmektedirler. Emek arasındaki çalışma şekline kaynaklı farklılık bölünmeyi ve bireyselleşmeyi arttırmıştır. Diğeri yandan yerleşen emek yerinde kalmaya devam etmekle birlikte; küresel ekonomi içinde dolaşım imkânı bulan göçmen işgücünün önlemler neticesinde kısıtlandığı görülmüştür. Bu kısıtlamalar, ülke içinde ve ülkeler arasında emegın yerele doğru çekilmesine neden olmaktadır. Küresel ağ içindeki emegın bu bölümünün yerleşmesine bağılı olarak emegın bireyselleştiğı görülmektedir.

Küresel kentlerde emegın bireyselleşmesi yeni bir süreç değildir. Ancak gelinen noktada emegın bir bölümünü oldukça etkileyen bu süreç, sadece ekonomik değil, sınıfsal ve sosyal bölünmeye bağılı krizin de derinleşmesini sağlamıştır. Bu krizlere devletlerin aldıkları önlemler, emegın bölünmesinde ve bireyselleşmesinde önemli etkiye sahiptir. Çünkü emegın bireyselleşme sürecine sadece küresel akışta konumlanan şirket ağları belirleyici bir unsur değildir. Bu süreçte hükümetlerin ve uluslararası kurumların rolü de oldukça etkilidir (Castells, 2008: 146). Salgın bir ekonomik krize dönüşmesi ve reel piyasada gerçekleşmesi muhtemel sorunların önüne geçilmesi adına hükümetlerin, uluslararası ve ulusüstü kurumların alacakları kararlar emegın bireyselleşmesi sürecinde belirleyici unsur olacaktır. Pek çok ülke emegın bu bölümü için önlemler alırken, birçok ülke açısından bu durum söz konusu olmamaktadır. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerine bağılı olarak önlemlerin farklılık gösterdiği görülmektedir.

Gelişmiş ülkelerin, küresel kentlerinde bölünmeyi azaltıcı önlemler aldığı görülürken; gelişmekte olan ülkelerin, küresel kentlerinde bu bölünmeyi ve bireyselleşmeyi azaltıcı önlemlerin yeterli olmadığı görülmektedir.

Ancak gelinen noktada ülkelerin yanında kentlerin, küresel sermayenin ve emeğin oldukça etkilendiği görülmektedir. Bundan sonraki süreç istihdam ve çalışma şekillerinin yeniden yapılacağı ve hibrit modellerin önem kazanacağı bir dönemi hızlandıracaktır. Bu dönemle birlikte yalnızca emeğin bir bölümü değil, yeni çalışma modellerinin gelişmesine bağlı olarak beyaz yakalıların da emeğin bireyselleşmesi sürecine ekleneneceği düşünölmelidir.

Sonuç olarak bundan sonraki süreçte emeğin durumu üzerine daha çok düşünölmeli gerekmektedir. Emeğin durumu, eşitlik ilkesi çerçevesinde sosyal, sınıfsal ve ekonomik olarak insani değerlere yakışır bir şekilde ve insan sağlığı gözetilerek ele alınmalıdır (Alpago ve Oduncu Alpago, 2020: 111). Bunun yanında tüm ülkelerin hazırlıksız yakalandığı Covid-19 göstermiştir ki küreselleşen dünyada küresel bir sağlık sistemiyle emeğin küresel düzeyde örgütlenmesine katkı sağlayacak kurumların varlığı önemlidir.

Kaynakça

- Adams-Prassl, A. , Boneva, T., Golin, M., ve Rauh, C. “The large and unequal impact of COVID-19 workers”.
<https://voxeu.org/article/large-and-unequal-impact-COVID-19-workers>. Erişim Tarihi: 08.04.2020
- Alpago, H. ve Oduncu Alpago, D. (2020). Korona Virüs ve Sosyo-ekonomik Sonuçlar. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 99-114.
- Baker, M. Characterizing occupations that cannot work from home: a means to identify susceptible worker groups during the COVID-19 pandemic.
<https://www.medrxiv.org/content/10.1101/2020.03.21.20031336v1.full.pdf>, Erişim Tarihi: 08.04.2020.
- Balatongöz, N. (2018). Network Toplamlar: Manuel Castells’te Ağ Teorisi. Mardin Artuklu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Mardin.
- Baltacı, A. (2019). Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2). 368-388.
- Beritan, S. C. (2014). Küresel Kentler Bağlamında Yaşam Kalitesi Göstergelerine Kalitatif Bir Bakış: İstanbul-New York Karşılaştırması. Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul.
- Bozdoğan, R. (2019). *Küresel Kentler ve Türk Kentlerinin Uluslararası Konumu*. (1. Baskı). İstanbul: İstanbul Ayvansaray Üniversitesi.
- Brynjolfsson, E., Horton, J., Ozimek, A., Rock, D., Sharma, G. ve Ye, Y. T. “Covid-19 And Remote Work: An Early Look At US Data”, Erişim Tarihi: 08.04.2020, https://john-joseph-horton.com/papers/remote_work.pdf.
- Castells, M. (2008). *Ağ Toplumunun Yükselişi – Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür*. (E. Kılıç Çev). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çımrın Kökalan, F. (2011). Manuel Castells’i Yeniden Okumak: Küresel Ağ Hareketleri Yaklaşımının Eleştirel Bir Değerlendirilmesi. *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2). 65-77
- Çıvık, B. ve Sezerel, H. (2018). Araştırma Paradigmaları ve Turizm Yazını. *Turizm Akademik Dergisi*, 1. 1-14.
- Çoşkun, R. (2016). Küreselleşmeden Geri Dönüş: Küreselleşme, Yarı Küreselleşme ve Tersine Küreselleşme Üzerine Bir Tartışma. *Kesit Akademi Dergisi*, 2(6). 1-22.
- Dingel, J. ve Neiman, B. “How many jobs can be done at home?”, Erişim Tarihi: 16.04. 2020, <https://bfi.uchicago.edu/working-paper/how-many-jobs-can-be-done-at-home/>.
- Güllüpnar, F. (2012). Kent Sosyolojisi Kuramları Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 21(3). 1-29.
- Haag, M. “Manhattan Faces a Reckoning If Working From Home Becomes the Norm”, Erişim Tarihi: 13.05.2020, <https://www.nytimes.com/2020/05/12/nyregion/coronavirus-work-from-home.html>.
- Habletmitoğlu, Ş. (2004). *Küreselleşme Düşlerden Gerçeklere*. Ankara: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- International Labour Organization (ILO) (2020a). “ILO Monitor 1st Edition: COVID-19 and the World of Work: Impact and Policy Responses”, Erişim Tarihi: 18.03. 2020, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_738753.pdf.
- International Labour Organization (ILO) (2020b). “ILO Monitor: COVID-19 and the World of Work. Second Edition Updated Estimates and Analysis”, Erişim Tarihi: 07.04.2020, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_740877.pdf.
- International Labour Organization (ILO) (2021). “ILO monitor: COVID-19 and the world of work. Seventh edition updated estimates and analysis”, Erişim Tarihi: 25.01.2021, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_767028.pdf.

- Kaya, M. “ILO: COVID-19 İstihdamda 'Yıkıcı' Kayıplara Neden Oluyor”, Erişim Tarihi: 10.04.2020, <https://www.dunya.com/dunya/ilo-covid-19-istihdamda-yikici-kayıplara-neden-oluyor-haberi-467395>.
- Kayan, A. (2015). Küreselleşmenin Kentler Üzerindeki Etkileri ve Küresel Kentlerin Özellikleriyle İlgili Bir Değerlendirme. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 1, 271-295.
- Levanon, G. (2020). “Remote Work: The Biggest Legacy of Covid-19”, Erişim Tarihi: 23.10.2020, <https://www.forbes.com/sites/gadlevanon/2020/11/23/remote-work-the-biggest-legacy-of-covid-19/?sh=5a19cafa7f59>.
- Livermore, A. ve Zhang, T. “Covid-19: Transitioning Your Business For Remote Work in Vietnam”, Erişim Tarihi: 21.04.2020, <https://www.vietnam-briefing.com/news/covid-19-transitioning-business-remote-work-vietnam.html/>.
- Nurul, B. (2014). Bilgi Toplumunda Zanaat Fikri: Beyaz Yakalı Emeğin Değersizleşmesi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*. 17(1), 75-129
- Özdemir, M. Ç. (2020) “Covid-19 (Corona)’un Küresel İşgücü Piyasalarına ve Topluma Muhtemel Etkileri”, <http://sesam.sakarya.edu.tr/tr/duyuru/goster/91192/covid-19-un-corona-kuresel-ısgucu-piyasalarına-ve-topluma-muhtemel-etkileri>.
- Sert, E., Karpuz, H. ve Akgün, G. (2005). Küreselleşme Sürecinde Değişen Kent Kavramı; Mekan ve Politikleşme Üzerine Bir Okuma Çalışması. *Planlama*, 2, 101-111.
- Sezgin, C. “COVID-19: Çalışanlara ve Çalışma Hayatına Olası Etkileri”. <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/human-capital/covid-19-calisanlara-ve-calisma-hayatına-olasi-etkileri.pdf>.
- Sharifi, A. ve Garmsir-Khavarian, A. R. (2020). “The Covid-19 Pandemic: Impacts on Cities and Major Lessons for Urban Planning, Design and Management”. *Science of The Total Environment*, 769, 1-14.
- Taşkın, V. (2016). Küresel Kent Söyleminin Kentsel Mekana ve Mimarlığa Etkisi: İstanbul Örneği. İstanbul Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Topal, A. ve Bilgili, M. Y. (2010). “Küreselleşme Sürecinin Kentlere Yansıması: Küresel Kent/Dünya Kenti”. <http://abakus.inonu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11616/12017/AbdulkadirTopal.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- Yaylı, H. (2012). Küreselleşmenin Kentler Üzerine Etkisi: “İstanbul Örneği. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 12, 331-356.
- Yıldızoğlu, E. (2020). “Sınıf, Cinsiyet ve Irk Faktörü”, Erişim Tarihi: 12.05.2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52626418>.
- Zeytinoğlu, H. C. (2020). “Covid-19’a Sosyolojik Bakış”, Erişim Tarihi: 28.04. 2020, <https://baslangicnoktasi.org/covid-19a-sosyolojik-bakis/>.
- Wirth, L. (2002), Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme. (Alkan, A. ve Duru, B. Der. ve Çev), 20. Yüzyıl Kenti (ss. 77-106). Ankara: İmge Yayınevi.